

Μια πρώιμη εκδοχή της εθνικής ιδεολογίας

Η διαμόρφωση των εθνικών συνειδήσεων και γενικότερα η ανάπτυξη του εθνικού φαινομένου, αν και συνήθως περιγράφεται από τον 19ο αιώνα ως φυσικό φαινόμενο, είναι γνωστό ότι αποτελεί έναν κεραλαϊκό νευροτικό, σφραγισμένο αρχικά από την ιδεολογία του Διαφωτισμού και των ναπολεόντειων πολέμων. Μέσα σ' αυτό το ιστορικό πλαίσιο, η έννοια της πατρίδας, που σήμαινε ως τότε τη γενέτειρα, διευρύνθηκε γεωγραφικά και προσέλαβε ιερό χαρακτήρα, ενώ οι νεολογισμοί «πατριωτισμός» και «εθνικό πνεύμα» προσδιορίστηκαν από την κυρίαρχη ιδεολογία του φυσικού δικαίου και του κοσμοπολιτισμού. Αυτό το αρχικό περιεχόμενο, με το οποίο ο πατριωτισμός πρωτοεμφανίστηκε, δεν έμεινε αμετάβλητο.

Της Αγγελικής ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Στο α' μισό αιώνα του αιώνα, μέσα στο αντεπαναστατικό κλίμα της «Ευρώπης των συμμαχιών», της ανάπτυξης του γερμανικού ρομαντισμού και της ίδρυσης εθνικών κρατών, η εθνική ιδέα περιβλήθηκε με νοήματα και βιώματα που συνέβαλαν στην υποχώρηση του κοσμοπολιτισμού και του «λογικού», και στην ανάπτυξη, στη θέση τους, μιας συναισθηματικής και μυστικιστικής φόρτισης. Έτσι π.χ. η παρομοίωση του κοινωνικού συστήματος με «μηχανή», την οποία πρότειναν οι Διαφωτιστές, αντικαταστάθηκε από εκείνη που αναπαριστούσε τις εθνικές ομάδες ως ζωντανό οργανισμό. Η εξέλιξη αυτή, που κυριάρχησε και στα Βαλκάνια, είναι σήμερα η πιο διαδεδομένη, με αποτέλεσμα να θεωρείται πως η πρώτη (προ-ρομαντική) φάση δεν υπήρξε ποτέ.

Το *Δοκίμιον περί Πατριωτισμού προς τους κατοίκους των Ιονικών Επτά νήσων*, του οποίου αποσπάσματα ακολουθούν, αποτελεί ένα σπάνιο αλλά χαρακτηριστικό δείγμα πρώιμου πατριωτικού λόγου, που είδε το φως της δημοσιότητας το 1815 [β' έκδ. ψευδοχρονολογημένη εν Φιλαδέλφεια (=Μόναχο) 1817, αντί Νεάπολι 1828]. Συγγραφέας του *Δοκιμίου* θεωρείται ο γερμανοσπουδαγμένος σμυρνιώς Νικόλαος Σκούφος, που διετέλεσε από το 1817 γραμματέας του Αλ. Σούτσου και διευθυντής του θεάτρου του Βουκουρεστίου. Στο *Δοκίμιον* αποτυπώνεται το ηθικό και πολιτικό/ αντιμοναρχικό περιεχόμενο, με το οποίο αρχικά προσδιορίστηκε η έννοια του πατριωτισμού, στον απόηχο της γαλλικής επανάστασης και του ναπολεόντειου μύθου. Οι δύο μεταφράσεις του στα ρουμανικά (1821 και 1813, μολαοβλάχοι και ελληνες 1821), μάς δίνει τη δυνατότητα να εντοπίσουμε τις, γαλλικής προέλευσης, πολιτικές έννοιες, με τις οποίες συγχροτήθηκε αρχικά η εθνική ιδέα στο ευρύ πλαίσιο του κοσμοπολιτισμού των Φώτων-ακόμα και η χριστιανική θρησκεία προβάλλεται εδώ συνδεδεμένη με την πολιτική. Πρόκειται για την τάση που προηγήθηκε από την περίοδο κατά την οποία κυριάρχησε, τουλάχιστον στα Βαλκάνια, ο γερμανικός ρομαντισμός, σύμφωνα με τον οποίο το έθνος / οργανισμός μπορούσε να εννοηθεί μέσα από διαισθητική διαδικασία, ενώ η εθνική / λαϊκή ψυχή χανόταν σε ένα ασιώτερο παρελθόν πλήρες μυστικισμού και λαϊκής θρησκευτικότητας.

Η σημερινή μελέτη του *Δοκιμίου* μάς επιτρέπει να κατανοήσουμε καλύτερα τον τρόπο με τον οποίο οι πιο συνειδητοποιημένοι από τους υπόδουλους, που δρούσαν έξω από τον τουρκοκρατούμενο ή τον αγγλοκρατούμενο χώρο, αντιλαμβάνονταν την Πατρίδα και το Έθνος. Επειδή οι πολιτικο-ιδεολογικές μεταβολές του εθνικού φαινομένου στον χρόνο και τον χώρο αποδείχθηκαν αρκετά σύνθετες για την κατανόηση των σημερινών μεταβολών του, είναι χρήσιμο να ξαναδοούμε την προβληματική του κειμένου, γιατί μάς απομακρύνει αφενός από τη στατική εθνικιστική αντίληψη, που ευρύτατα προβάλλεται στις μέρες μας για να ερμηνεύσει ομοίμορφα ολόκληρο το φάσμα του «βίου του ελληνικού έθνους», και αφετέρου από την αναχρονιστική χρήση σύγχρονων όρων γύρω από το εθνικό φαινόμενο, οι οποίοι τείνουν να προσδώσουν σε προγενέστερες ιστορικές φάσεις μεταμνηστοπολεμικό επίχρημα.

Η σημερινή μελέτη του *Δοκιμίου* μάς επιτρέπει να κατανοήσουμε καλύτερα τον τρόπο με τον οποίο οι πιο συνειδητοποιημένοι από τους υπόδουλους, που δρούσαν έξω από τον τουρκοκρατούμενο ή τον αγγλοκρατούμενο χώρο, αντιλαμβάνονταν την Πατρίδα και το Έθνος. Επειδή οι πολιτικο-ιδεολογικές μεταβολές του εθνικού φαινομένου στον χρόνο και τον χώρο αποδείχθηκαν αρκετά σύνθετες για την κατανόηση των σημερινών μεταβολών του, είναι χρήσιμο να ξαναδοούμε την προβληματική του κειμένου, γιατί μάς απομακρύνει αφενός από τη στατική εθνικιστική αντίληψη, που ευρύτατα προβάλλεται στις μέρες μας για να ερμηνεύσει ομοίμορφα ολόκληρο το φάσμα του «βίου του ελληνικού έθνους», και αφετέρου από την αναχρονιστική χρήση σύγχρονων όρων γύρω από το εθνικό φαινόμενο, οι οποίοι τείνουν να προσδώσουν σε προγενέστερες ιστορικές φάσεις μεταμνηστοπολεμικό επίχρημα.

Η Αγγελική Κωνσταντακοπούλου διδάσκει Βαλκανική ιστορία στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

Δοκίμιον περί Πατριωτισμού [1815]

Προοίμιον

«Μιλλιόνια στόματα ανθρώπων προφέρουσιν την λέξιν Πατριωτισμός, πλην πολλά ολίγων πνεύματα εννοούσιν την κυρίαν της λέξεως σημασίαν. Όλοι βεβαιούσιν, ότι εις τα ψυχάς των εμφωλεύει ο Πατριωτισμός, αλλ'... εις τα ότα των περισσοτέρων το όνομα Πατρίς, Πατριωτισμός είναι ήχος ασήμαντος: καθότι η ευγενεστέρα αύτη των αρετών πολλά ολίγας κρίνει αξίας να εκλέξη ως κατοικητήριόν της είναι ευγενής, και διά τούτο αγενών ψυχάς αποστρέφεται, και γενναία, και διά τούτο των φιλαργύρων ούτε την ύπαρξιν να ακούη δεν υποφέρει: κοινωφελής τέλος, και δια τούτο ιδιοφελείς μισεί.

Εις μάτην ήθελε ζητήσει τις να εύρη το αιθαλλές του Πατριωτισμού δένδρον εις πάσαν γην και χώραν, διότι αι ρίζαι του εκεί μόνον φυτρόνουσιν, όπου Έθνος ελεύθερον και πεφωτισμένον κατοικεί, όπου γενική ομόνοια και αγάπη συνδέει τα μέλη του Έθνους, όπου το κοινόν συμφέρον ενώνει τους πολίτας προς ένα και τον αυτόν σκοπόν, όπου τάξεις και νόμοι βασιλεύουσιν. Και τέλος, όπου το ιερόν των φυσικών χρεών αίσθημα οδηγεί τας διαφόρους κλάσεις των πολιτών...

Τί εστιν αληθής Πατριωτισμός

...Αλλά κοινωνία ούτε κατά φαντασίαν δύναται να υπάρξη άνευ συνθήκης τινός: κοινωκινή συνθή-

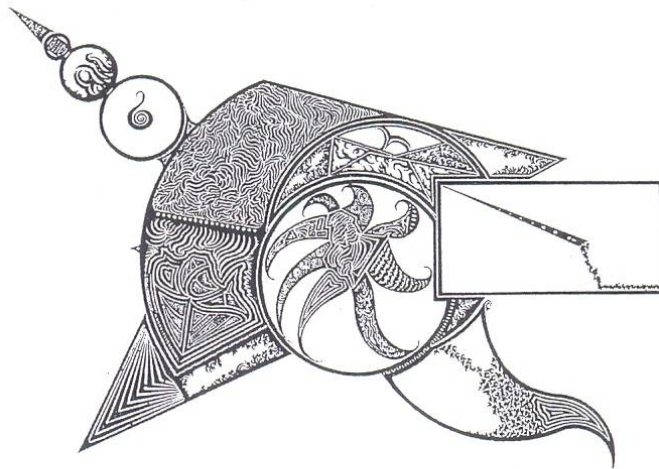
μεν καλόν εις όλον τον Κόσμον... Ημείς ζώμεν μεταξύ των συμπολιτών μας: ήθη, έθιμα, θρησκείαν, νόμους έχομεν κοινούς, και όχι μόνον πνέομεν επίσης τον αυτόν ατμοσφαιρικών αέρα, αλλά και της ευτυχίας και δυστυχίας, εξίσου συμμετέχομεν φυσικώ λοιπόν τω λόγω ο άνθρωπος εκ φύσεως ελιθμει την ευδαιμονίαν και ευτυχίαν των συμπολιτών του... Πατριωτισμός λοιπόν δεν είναι άλλο τι, παρά η φυσική προσπάθεια του ανθρώπου υπέρ της ευδαιμονίας της Πατρίδος και του Έθνους του.

Αλλ' οι άνθρωποι, αν και εκ φύσεως ήναι όλοι προικισμένοι με τα αυτά χαρίσματα, με τας αυτάς δυνάμεις, πλην και όλοι επίσης δεν λαμβάνουσι τας αυτάς εκπυλξείας των δυνάμεών των... Διά τον αυτόν λόγον και ο Πατριωτισμός, αν και φυσικός εις τον άνθρωπον, δεν είναι όμως και ισοδύναμος εις τας καρδιάς όλων, καθώς ούτε αι ψυχικά των ανθρώπων καταστάσεις δεν είναι όμοιαι. Η αρετή, είπομεν, είναι δαπάνη των φυσικών δικαιωμάτων του ανθρώπου, όθεν και ο Πατριωτισμός ως αρετή απαιτεί θυσίαν των ιδίων δικαιωμάτων, και, ως φαίνεται, τούτο μόνον δεν δύναται να πράξη μία αγενής ψυχή... Ο αληθής λοιπόν Πατριωτισμός δεν είναι απλή φυσική κλίσις, ...ως η κορονίς όλων των της πολιτικής κοινωνίας αρετών, προϋποθέτει εκούσιον λογικήν κλίσιν προς την πατρίδα, και επομένως προς το έθνος...

Ο αληθής Πατριώτης ηξείρει να εκτιμά την αξιότητα των λοιπών ομογενών του, να σέβεται τας προσοπικάς των άλλων αρετάς... προσπαθεί με τα όπλα του λογικού, και με το ιδίον του παράδειγμα να οδηγήσει εις την ευθείαν οδόν των χρεών των, και από σεσηπτότα μέλη να τ' αποκαταστήσει εύτονα και χρήσιμα εις την ευκνησίαν της όλης μηχανής του εθνικού σώματος...

Αλλά το υψηλόν τούτου του Πατριωτισμού πνεύμα, του οποίου τα αποτελέσματα είναι τόσο λαμπρά και μεγάλα, δεν έχει τάχα και άλλην υψηλοτέραν παραγωγήν; Είναι μόνον κλόνος της πολιτικής αρετής, και δεν είναι υπαγόρευμα και μιας υψηλοτέρας, ιεροτέρας, και θειοτέρας ηθικής: της Χριστιανικής, λέγω, διδασκαλίας; Και ποία άλλη είναι η βάσις του Χριστιανισμού... παρά η προς τον πλησίον αγάπη; ...Η Χριστιανική θρησκεία, αυτό το Παλλάδιον της ανθρωπίνης ευδαιμονίας δεν απαιτεί... να θυσιαζόμεθα υπέρ της ευδαιμονίας των αδελφών μας συμπολιτών, ομοθρήσκων και ομογενών; Δεν είναι αυτό το πνεύμα της θρησκείας, όπου μάς απαγορεύει την ιδιοκέρδειαν, φιλαυτίαν, εχθροπάθειαν, διχόνοιαν κ.τ.λ. δηλαδή όλας τας μη Πατριωτικές πράξεις; ...Και σύτως οι θρησκευτικοί νόμοι δεν είναι στενά συνδεδεμένοι με τους πολιτικούς;...

Αλλ' όχι μόνον προς τους ομογενείς του είναι δίκαιος ο αληθής Πατριώτης, αλλ' ούτε ποτέ το παραμικρότερον μίσος δευτενεί κατά των άλλων Εθνών (εκτός κατά των εχθρών ή τυράνων της Πατρίδος του)... Ο Κόσμος ολόκληρος εις τον ευγενή Πατριώτην είναι ένας Ιερός Ναός, ένδον του οποίου η Πατρίς του επέγει τόπον θυσιαστηρίου και εις αυτό προσεγγίζει διά να προσφέρει μετ' ευλαβείας τας λατρείας του...».

και λοιπόν ονομάζω την μυστική εκείνη συμφωνία όλων των ατόμων ενός έθνους, ήτις υποχρεοί έκαστον εις το να συντρέχει εις το γενικόν καλόν της κοινωνίας εκείνης, της οποίας μέρος είναι: τούτο απαιτεί το ιδιαίτερον εκάστου συμφέρον, τούτο το κοινόν: ευθύς όπου η αμοιβαία αύτη βοήθεια παύσει, γενική σύγκλισις καταλαμβάνει το έθνος, ήτις σίρει μετ' εαυτής την παντελή εξουδένωσιν εκάστου ατόμου.

Εις μάτην ήθελε ζητήσει τις να εύρη την συνθήξιν αυτήν εις τους κώδικας των Εθνών, ή εις τα κατάστιχα των Επικρατειών: το πρότυπόν της είναι εγκεχαράγμενον εκ χειρός αυτής της φύσεως εις τας πλάκας της ανθρωπίνου καρδιάς: αρκεί να ερευνηθή τι τα ενδόμυχα της ψυχής του, και εκεί την ευρίσκει λέξιν προς λέξιν. Η φύσις υπαγόρευσε δικιώματα εις τον άνθρωπον, αλλ' εναντιώ και χρέη: τα πρώτα είναι αδύνατον να διατηρήση, χωρίς τα δεύτερα να εκπληρώση: εκ της αμοιβαίας λοιπόν σχέσεως των φυσικών δικαιωμάτων και χρεών υπαγορεύθη η κοινωνική συνθήξη, ήτις υποχρεοί τα μέλη μιας κοινωνίας να βοηθώνται προς άλληλα...

Ως άνθρωποι λοιπόν... χρεωστούμεν να κάμνω-